

Qismət Rüstəmov
Azərbaycan Dillər Universiteti

CEFRI YEVGENİDESİN “MİDLSEKS” ROMANINDA GENDER İDENTİKLİYİ PROBLEMİ

Açar sözlər: *cinsi kimlik, ictimai cinsiyyət, postmodernizm, Amerika ədəbiyyatı*

Keywords: *gender identity, social sexuality, postmodernism, American literature*

Ключевые слова: *гендерная идентичность, социальный пол, постмодернизм, американская литература*

Əslən yunan olan çağdaş Amerika romançısı Cefri Yevgenidesin 2002-ci ildə çapdan çıxan, nüfuzlu “Pulitser” mükafatını qazanmış, indidən XXI əsrin ən yaxşı romanlarından sayılan “Midlseks” (Middlesex) adlı əsəri iki qitəyə yayılmış bir ailənin üç nəslindən bəhs edir. Roman, əslində, bir genin hekayəsidir; tarixin müxtəlif dövrlərində, müxtəlif qitələrdə, müxtəlif fərdlərin bədənlərində gəzdikdən sonra Kalliopa Yelena Stefanidisin ailə daxili evliliyi ucbatından üzə çıxan bir genin hekayəsi. Kalliopa həm kişi, həm qadın cinsi orqanı ilə dünyaya gəlir. Yevgenidesin əsas sualı budur: bizi “biz edən nədir, genlərimiz, yoxsa seçimlərimiz? Müəllif qəhrəmanın kimlik axtarışını eləcə fərdi bir axtarış şəklində təqdim etmir, əksinə, ictimai bir məsələnin təzahürü kimi təqdim edir. Yazıçı əvvəlcə Stefanidislər ailəsinin yaşadığı Osmanlı imperiyasının Bursasını, oradan bu ailənin Qurtuluş Savaşının axırlarında Bursadan İzmirə qaçmaqlarını təsvir edir. Stefanidislər ailəsini fabrik dumanlarının müşayiəti ilə İzmirdən Amerikanın Detroit şəhərinə aparan gəmidə baş verənlər romanın mərkəzindəki deformasiyaya uğramış genin əhvalatının başlanğıcıdır.

“Middlesex” adı çoxsaylı mənalara açıq olsa da, romanda mühacirlərə yer verən küçənin adıdır. Roman bu küçədə 80 il boyunca baş verənlərlə bağlıdır. Bu fəsilə biz romanda cinsi kimlik məsələsinin necə qoyulduğunu təhlil etməyə çalışacağıq.

Romanda Stefanidis ailəsi uşaqlarının həqiqi cinsiyyətindən xəbərsizdir, buna görə Kalliopa qız uşağı kimi yetişdirilir. Amma bədəni qadın bədəni kimi inkişaf etmir, beləcə, məlum olur ki, o, hermafroditdir. Pataloji bir örnək kimi uzun müddət analiz edilən Kalliopa axırda buna dözməyərək xəstəxanadan qaçır və həyatını kişi kimi davam etdirməyi seçir. Kalliopa cinsiyyətinə görə ailəsindən ögey münasibət görmür, amma özünü rahat, xoşbəxt də hiss etmir. Türkiyədən köç edən nənəsiylə babasının, əslində, bacı-qardaş olduğunu öyrənən Kalliopa bir müddət Xarici işlər nazirliyində işləməyə başlayır və xeyli ölkələri gəzmək imkanı əldə edir. Utandığı cinsi kimliyini qadınlardan gizlədir və hər bir, ya da iki ildə təyinatla başqa ölkəyə köçür. Onu olduğu kimi qəbul edən Jüli adlı bir qadınla tanış olandan sonra artıq cinsi kimliyini gizlətmək ehtiyacı hiss etmir.

Əsər dörd bölmədən ibarətdir, müəllif bu bölmələri kitab adlanır; hər bölmə öz daxilində hissələrə bölünür. Roman qərribə bir cümlə ilə başlayır: “Mən iki dəfə doğulmuşam: Birinci dəfə 1960-cı ilin yanvarında, Detroit üçün inanılmaz dərəcədə dumansız bir gündə qız kimi, daha sonra isə 1974-cü ilin avqust ayında Miçiqan-Petoskidəki bir təcili yardım klinikasında, amma bu dəfə yeniyetməlik çağındakı bir dəliqanlı kimi.” [4, s.9]

Elə birinci cümlədəcə müəllif bir personaja (Kalliopa) iki cinsiyyət (əvvəl qadın, sonra kişi), iki fərqli doğum tarixi (zaman –1960, yanvar; 1974, avqust) və iki fərqli doğum yeri (məkan – Detroit, Miçiqan-Petoski) bəxş edir.

Müəllifin baş personaja seçdiyi Kalliopa adı yunan mifologiyasındakı məşhur 7 muzadan birinin – epik poeziya ilahəsinin adıdır. Müəllif öz personajının dilindən yazır ki, həyatının qadın olaraq keçdiyi ilk 14 ildə onu Kalli kimi çağırırlar, kişi kimi yaşamağa başladığı dövrdə isə ona Kal deməyə başlayırlar. Roman 41 yaşlı Kalliopanın kişi cinsini seçdiyi dövrdən nəql edilir deyə, müəllif ona Kal deyir, biz də bundan sonra həmin qısaltmaya sadıq qalacağıq. Yevgedinis cinsi kimliyin tərsinə çevrilməsini rəqəmlərin simvolikası ilə də ifadə edir: 41 tərsinə çevrilmiş 14-dür.

Kalın haqqında danışdığı birinci doğuluş real, fiziki mənada dünyaya gəlməkdir, ancaq o dünyaya qadın cinsində gəlmiş, sadəcə ailəsi onu qadın kimi görür və o, elə bu cür də böyüyür. Kal bədəninə başqa bir cinsi kimliyin mövcud olduğunu anlayanda məcazi, metaforik mənada ikinci dəfə dünyaya gəlir. Personajın qadın-kişi cinsi bölgüsünə uymamağı, yəni ona başqaları tərəfindən cinsi rol verilməsinə etiraz etməsi sosial konstruktivist yanaşmaya uyğun gəlir: cinsi kimlik metamorfozaya açıq olan və fərdi iradəylə formalaşdırıla bilən məsələdir.

Qərb cəmiyyətində heteroseksual münasibətlər əsas yeri tutsa da, hər hansı cinsiyyətin sabit, tək və konkret olmadığını vurğulamaq üçün apardığı araşdırmada Marqaret Mid mədəniyyətin ictimai rollara təsirindən geniş söhbət açır. Müəllif “Cinsiyyət və temperament” (Sex and temperament) adlı antropoloji araşdırmasında Yeni Qvineyada üç ayrı qəbiləni analiz edərkən görüb ki, bəzi cəmiyyətlər öz ictimai cinsiyyətlərini özləri formalaşdırır. Arapeş qəbiləsində qadınlar və kişilər sentimental, şəfqətli və kəsəyən fərdlər kimi yetişdirilir. Munduqomarda isə həm qadınlar, həm kişilər kobud, cəsur və qəddardır. Tçambulidə qadınlarla kişilərin rollar dəyişib, qadınlar evin dolanışığını təmin edir, kişilər isə bəzənir. Mid yazır ki, kişilərə aid edilən ürəkli, cəsur, sərt, döyüşçü və qadınlara aid edilən həssas, yuvanın qoruyucusu, şəfqətli kimi xüsusiyyətlərin anadangəlmə deyil, əksinə, bu xüsusiyyətlər müstəqil şəkildə, mədəniyyət yoluyla nəsildən-nəsilə ötürülür. Beləliklə, müəllif iddia edir ki, bizi mədəniyyət formalaşdırır, yəni kişiyə qadın arasında anadangəlmə, yaradılışdan gələn fərq yoxdur [5].

Bu məqamda bu “anadangəlmə” və “sonradan yaranma” məsələlərinə aydınlıq gətirmək lazımdır. Cinsi kimliyin doğuşdan gəldiyinə inananlar essentialistlər (fitrətçilər), mədəniyyətin təsiri ilə yarandığına inananlar isə sosial konstruktivistlərdir. Mənbəyini Platondan götürən klassik essentializmə görə, “fiziki dünya sabit və dəyişməz faktlar” toplusudur; çağdaş sosial elmlərdə istifadə edilən essentializm termini isə “təbii, məcburi, universal və bioloji” reallıqları ifadə edir. Es-

sential düşüncəyə görə, cinsi kimliyin formalaşmasında cəmiyyətin və mədəniyyətin rolu yoxdur, yəni hər kəsin cinsi kimliyini onun cinsiyyət orqanları müəyyənləşdirir. Məsələn, onların fikrincə, homoseksuallıq obyektiv, içdən gələn, hormonal, genetik bir şeydir, bunun cəmiyyətlə, mədəniyyətlə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Sosial konstruktivistlərin fikrincə, "reallıq ictimai komponentlərlə formalaşır." Bu düşüncə essentializmi inkar edir və cinsiyyətin anadangəlmə yox, əksinə ictimai qaydalara görə formalaşdığını iddia edir. Məsələn, ingilis həkim, yazıçı və filosof Hevlok Ellis (1859-1939) cinsiyyətin bioloji olmadığını irəli sürüb. Ellisin fikrincə, necə ki, rəng korluğu, yaxud rəngli eşitmə sadəcə adi anomaliyadırsa, homoseksuallar da zərərli deyillər [8].

Romanın təhkiyəçisi Kal genetik bir kombinasiya nəticəsində hermafrodit kimi dünyaya gəlib. Hermafrodit – yunan mifologiyasında Hermes ilə Afroditanın ikicinsiyyətli uşaqlarının adıdır. Yevgenides roman boyu öz yunan köklərinə işarələr etdiyi üçün çağdaş dövrdə məşhur olan "intersex" termini əvəzinə, ənənəvi "hermafrodit" sözündən istifadə edir. Romançı Ofrah Uinfreyə verdiyi müsahibə bu haqda deyib ki, yaşayan insanlar üçün gündəlik həyatda "intersex" sözündən istifadə edir, amma yunan mifologiyası ilə intertekstual əlaqə qurulan bədii mətnədə digər sözü seçib [6].

Romanın əvvəlində Kal özündən "elmi mətnlər şəbəkəsində istehsal edilən bir tekst" kimi danışır. Bu, insanı müxtəlif ideoloji platformaların, dünyagörüşlərinin formalaşdırması fikrinə işarədir. Kal müxtəlif müayinələrdən keçdikdən sonra ikicinsiyyətli olduğu üçün anormal, xəstə, patoloji nümunə hesab edilərək gözləri qara bantla örtülmüş fotosuyla tibbi ədəbiyyata salınır. Təhkiyəçi deyir ki, fotomun nümunə kimi göstərildiyi "Genetika və irsiyyət" kitabını günümüzdə tapmaq çətindir. Bu istehza ilə müəllif həmin kitabdakı cinsiyyət modellərinin köhnəliyini, bu gün artıq keçərsiz olduğunu eyhamlaşdırır. Çünki bu günün nəzəriyyələri cinsiyyəti genetika ilə bağlarından çox, ictimai faktorlar və fərdi azadlıqlar kontekstində izah edirlər.

Başqa bir pasajda Kalı müayinə edən həkim "hypospadas" sözündən istifadə edir. Personaj bu sözün mənasını öyrənmək üçün Nyu-York Xalq Kitabxanasına gedərək "Uebster" lüğətinə baxır və lüğət onu "xədim", "hermafrodit" sözlərinə yönləndirir, sondakı qeyddə isə yazılıb: "Oxşar mənalar üçün "Əcinnə", "Əcaib" kimi sözlərə baxın". Müəllif bununla fərqli mətnlər vasitəsilə ikili cinsiyyətə sahib olanların necə ənənəvi dünyagörüşünün içində həbs olunduğunu, özgələşdirildiyini, ön hökmlərlə, stereotiplərlə damğalandığını göstərir. Terminologiya altında gizlədilən "cinsi diskriminasiya"dan fərqli olaraq, Kal öz cinsi kimliyini ifadə edərkən yunan mifologiyasındakı Tiresini xatırlayır: "Tiresi kimi mən də bir vaxtlar, bir şey idim, daha sonra başqa şey..." [4, s.3]

Tiresi yunan mifologiyasındakı maraqlı personajlardan biridir; belə ki, Tiresi iki ilanı cütləşərkən görür və çomaqla bir-birindən ayırır, buna görə tanrılar onu cəza kimi qadına çevirirlər. İllər sonra yenidən cütləşən ilanlara qarşı eyni hərəkəti təkrarlayır, tanrılar bu dəfə cəza olaraq onu kişiyə döndürürlər. Hera və Zevsdən ondan soruşurlar ki, kişi daha çox həzz alır, yoxsa qadın? Hera kişilərin, Zevs qadınların daha çox həzz aldığını iddia edib mərcə girirlər. Tiresi cavab verir ki,

Zevs haqlıdır, kişi bir dəfə həzz alanda, qadın doqquz mislini alır. Hera qadınların sirrini açdığı üçün ona qəzəblənib gözlərini kor edir, Zevs bu cəzayı dəyişdirməsə də, Tiresiyə bir hədiyyə bəxş edir: kahinlik, öncəgörlük qabiliyyəti.

İtalyalı feminist nəzəriyyəçi Rosi Braidottinin “Köçəri mövzular: Çağdaş feminist nəzəriyyədə təcəssüm və seksual fərqlər” adlı əsərində yazır ki, bədən nə bioloji, nə də ictimai şəkildə dərk edilməlidir, bunun əvəzinə fiziki, simvolik və ictimai olanın kəşfiyətini yerdə başa düşülməlidir [1]. Braidotti kimi düşünən nəzəriyyəçilər deyirlər ki, bu cür yanaşma fərqli cinsi kimlikləri anlamaq üçün vacibdir.

Kal uşaqlığının bir hissəsini Detroitdə keçirsə də, irqçilik ucbatından ailəsi ilə birlikdə Midlseksə köçürlər. “Middlesex” sözü ingiliscə “orta cins” deməkdir. Romanda bu söz həm personajın cinsi kimlik axtarışlarına işarədir, həm də real bir yerin adıdır. Təsadüfi deyil ki, Kal ailəsi birgə ora köçəndən sonra cinsi meylləri formalaşmağa başlayır. Yeddi yaşı olanda Klementina Stark adlı səkkiz yaşlı uşaq-lıq dostunun təkidi ilə bir-birlərini cinsi olaraq kəşf etməyə girişirlər və bu təcrübə Kalın sonralar ortaya çıxacaq kişi cinsiyyətinin ilk işarələridir. Kalın cinsi fərqliliyi get-gedə daha da aydınlaşır; belə ki, on iki yaşı olanda məktəbin yaz düşürgəsində qızların bədənlərində dəyişmələr başlasa da, onun bədənində heç nə baş vermir. Artıq Yeni il tədbirlərində ona Məryəm yox, pəri rolu verirlər. Bir gün başını qaldıraraq çölə baxır ki, bahar gəlib, ağaclar çiçəkləyib, yarpaqlar yaşıllaşıb, qızlarla oğlanlar əl-ələ gəzişir, bəziləri öpüşür və Kalliopa özünü tənha hiss etməyə başlayır. Təbiətə üz tutub “Məni unutma” – deyir. “Gözləyirəm, burdayam” [4, s.54].

Kalın yaşı artdıqca və yaşlıları gözünün önündə başqalaşdıqca cinsəlliklə bağlı mövzulara maraq göstərir. ABŞ Bölgə Hakiminin Detroitdə zənci məktəblərinə göndəriləcək kifayət qədər ağdərili şagird yoxdursa, onları başqa yerdən tapmaqla bağlı verdiyi qərara əsasən, Kal istəməsə də, “Baker&İnglis” adlı qız məktəbinə göndərilir. Bu məktəbdə müəllifin adını açıqlamadığı, eləcə “Obscure object” (Qeyri-müəyyən nəsnə) deyərək xitab etdiyi bir qızla dost olur. Müəllif “Obscure object” ləqəbiylə Luis Bunyuelin 1977-ci ildə çəkdiyi “Arzunun qeyri-müəyyən nəsnəsi” (That Obscure Object of Desire) adlı filmə işarə edir. Bunyuelin son ekran işi olan bu film Matiu adlı orta yaşlı bir fransızla və onu cinsi istəkləriylə təhrik edən Konçita adlı ispan bir qızdan bəhs edir. Kal da dostuna bəslədiyi sevgiylə qısqanclıq arasında yırğalanan duyğularına görə sözügedən filmin adına eyham vuraraq ona belə bir ləqəb qoşur. Kal yaz tətildə vaxtını “Nəsnə” ilə keçirir, ondan xoşu gəlir, amma “Nəsnə”nin sekslə qafiyələnən Reks adlı bir sevgilisi olduğunu biləndə qısqanmağa başlayır və əvvəllər “yox” cavabı verdiyi Ceromun flirt təklifini qəbul edir. Tətil günlərinin birində cavanlar meşədə bir sığınacağa gedirlər və alkaqolun, nəşənin təsiriylə bir-birlərinin bədənini kəşf etmək qərarına gəlirlər. Kalın fikri Reksin və “Nəsnə”nin yanındadır, ekstaz halında özünü Reksin bədənində keçmiş hiss edir: “Birdən Reksin bədənində girməyə başladım, bunu bacarmalıydım. Qədim dövr tanrısı kimi onun bədənində girdim və artıq “Nəsnə”ni öpən Reks yox, mən idim” [4, s.59].

Kal ruhunun bədənindən çıxaraq havada süzülüyünü və növbəli şəkildə Reksin bədənində girərək bir yanda “Nəsnə” ilə, o biri yanda isə Ceromla sevişdi-

yini deyir. Bu fantaziya Kalın cinsi sintezə olan arzusunun təzahürüdür. Bu səhnəylə Cefri Yevgenides bir müsahibəsində deyib ki, burda söhbət qrup seksdən getmir, açar söz ekstazdır. Ekstaz yunanca "ekstasis" sözündəndir. Mənası "yer dəyişdirmə, fərdin öz hissi qəliblərindən sıyrılması"dır.

Kalın "Nəsnə"yə meyli olduğunu öyrənən Cerom onların lezbiyenlikdə ittiham edir və dava-dalaş salır. Kal bu davadan qaçanda avtomobil qəzasına düşür və xəstəxanada onun cinsiyyətində "qarışlıq" olduğu meydana çıxır. Kal qəfil-dən özünü Nyu-Yorkda Piter Lusi adlı həkimin "Seksual pozuntular və Cinsi Kimlik" klinikasında tapır. Kal oradan xilas olmaq üçün qız olmasıyla bağlı inandırıcı cavablar verir, əsl cinsi kimliyi isə kişidir. Nyu-Yorkda qadın paltarlarını atıb özünə maskulin paltarlar alır, saçlarını oğlan kimi kəsdirir və bundan sonra kişi cinsiyyətində yaşamağa qərar verir. Bu yerdə Cudit Batlerin "Cinsiyyət bəlası: Feminizm və Kimliyin alt-üst edilməsi" əsərində yazdığı kimi, cinsiyyətin performativ və təkrarlanan aktlardan ibarət olması tezisi özünü göstərir [2]. Kal yaş-yavaş kişi davranmağı yamsılayır, bir növ performans göstərir, təkrar edə-edə kişi kimi yeriməyi öyrənir.

İllər keçsə belə, Kal cavanlığındakı kimi cinsi kimliyini gizlətmək ehtiyacı hiss edir. Mədəniyyət attaşesi kimi Amerika Xarici İşlər Nazirliyində işləyir və heç bir şəhərdə iki ildən artıq qalmır. Yaşadığı şəhərlərdə qadınlarla münasibət qurmaqdan çəkinir. Başına gələnləri yazmağa başladığı "Middlesex" adlı romanı yazdığı ərəfədə, Berlində Jüli Kikuçi adlı Asiya-Amerikan bir qadınla tanış olur və ona bağlanılır. Jüli onun əksidir: bioloji olaraq qadın olsa da, kişi kimi görünür. Bir-birlərini ilk dəfə yer stansiyada qatarın "sərnəşin dəyişdirmək" üçün dayandığı an görürlər. İngilis dilində "To conduct an exchange of bodies" ifadə sərnəşin dəyişdirmək mənasını versə də, məcazi mənası da var: Personajların hər ikisinin bədənlərinin metamorfozasını eyhamlaşdırmaq üçün, romanda bir-birlərini ilk dəfə gördükləri yer belə bir anda, belə bir cümləylə ifadə edilib. Müəllif sanki bununla demək istəyir ki, genlərimiz sonu olmayan bir qatar səyahətinə çıxıb, hər dayanacaqda düşüb-minənlər olur və bu zaman biz başqalarına, başqaları ilə bizə məruz qalır.

Yevgenidesin romanının Qərb ədəbiyyatında kökləri var. Belə ki, Virciniya Vulfun 1928-ci ildə çapdan çıxan "Orlando: bir bioqrafiya" adlı əsəri üç yüz il yaşayan və 30 yaşına qədər kişi cinsində, sonra isə qadın olmağı seçən Orlandonun əhvalatıyla da səsleşir.

Cefri Yevgenidesin böyük rezonans doğuran "Midlseks" romanı bir tərəfiylə kimliyimizi formalaşdıran komponentlərin daha çox cəmiyyətlə, içində böyüdü-yümüz mədəniyyətin təzyiği formalaşdığını deyirsə, digər tərəfiylə, Fransisko Kollado-Rodrigesin dediyi kimi, "ikicinsiyətli və fərqli irqlərdən olan insanların bir yerdə yaşaya biləcəyi üçüncü bir "müstəvi" arzusunun ifadəsidir" [3, s.73].

Yevgenides XX əsrin faciələrini dərinədən dərk etmiş bütün humanist müəlliflər kimi bütün dünyanın cinsindən, dinindən, irqindən, kimliyin asılı olmayaraq yanaşı yaşaya biləcəyi bir dünya arzusunu ifadə edir. Bunun yolu isə insanın öz qərarlarını özü vermək azadlığına gəlib çatmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Braidotti R. Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory, Nyu-York: Columbia University Press, 1994
2. Butler J. Cinsiyyət bəlası: Feminizm və Kimliyin al-üst edilməsi, İstanbul: Metis, 2002
3. Collado-Rodriguez F. Of self and Country: U.S Politics, Cultural Hybridity ad Ambivalent Identity in Jeffrey Eugenides's "Middlesex", International Fiction Review, 2006, p.71-83
4. Eugenides J. Middlesex (novel) USA: Farrar, Straus and Giroux, 2002
5. Mead M. Sex and temperament in Three Primitive Societies, Nyu-York: Harper Perennial, 2001
6. Winfrey O. A conversation with Jeffrey Eugenides, Oprahs Book club, 06.05.2007, <http://www.oprah.com/oprahbookclub/A-conservation-with-Middlesex-Author-Jeffrey-Eugenides>
7. Woolf V. Orlando: A Biography, Oxford Univ. Pr. on Demand, 2000
8. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230354111_7

Summary

Problems of Gender Identity in Jeffrey Eugenidis' novel "Middlesex"

The article is devoted to the problem of gender identity in the novel "Middlesex" by Jeffrey Eugenidis who is the main figure of modern American literature and the laureate of the "Pulitzer" prize. The novel disputed the investigation of gender identity in the personality of the protagonist who detected the sexual contradiction by stripes. The writer uses literary hints of postmodernism and presents protagonist's - who was a woman then continues her life as a man - inner world and real life in parallel, applies to the characters of the Greece mythology and so analyses available verity in the historical base.

Резюме

Проблемы гендерной идентичности в романе Джеффри Евгенидиса «Средний пол»

Статья посвящена проблеме гендерной идентичности в романе современного американского писателя, лауреата Пулитцеровской премии Джеффри Евгенидиса «Средний пол». В произведении, повествующем о поисках гендерной идентичности, в образе героя, исследующего свою личность, выявляются внутрисемейные половые противоречия. Автор, показывая своего героя, который сначала был женщиной, а затем продолжает свою жизнь как мужчина, используя литературные приёмы постмодернизма, проводит параллели с внутренним миром и реальной жизнью главного героя, обращается к персонажам греческих мифов и тем самым, основываясь на истории, анализирует существующую реальность.

Rəyçi: prof. A.Sabitova